

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1944

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΣΤΑΔΙΟΥ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΕΤΟΣ ΙΗ' — 1944
ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΙ ΕΚΤΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ, ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1944

ΤΕΥΧΟΣ 419-420

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Για να καταλάβουμε καλύτερα την παλιά, τη μεσαιωνική, την νεώτερη και την τωρινή ελληνική ιστορία πρέπει να προσέξουμε τη γεωγραφική πραγματικότητα της χώρας. Βουνά άτελείωτα, ξεριάδες (=χειμαρροί) δολοφονικοί, κόλποι και λιμάνια και νησιά άμέτρητα χαρακτηρίζουν την κομματιασμένη αυτή γωνιά της Εύρώπης που λέγεται Ελλάδα και που δεν μοιάζει με κανένα άλλο ευρωπαϊκό γεωγραφικό διαμέρισμα. Γι' αυτό και η ιστορία της γωνιάς αυτής είναι ξεχωριστή, περίεργη, με πολλές αντιφάσεις και με πολλά θαύματα, που δεν τα νοιώθουμε εύκολα.

Ας προσπαθήσουμε να θυμηθούμε μερικά πράγματα. Τα βουνά της Ελλάδος στην αρχαία εποχή δεν ήμπορσαν να θρέψουν πολύ κόσμο, ενώ οι κάμποι της Θεσσαλίας και της Μεσσηνίας δεν έδιδαν όσα σήμερα γεννήματα, γιατί τους είχαν βάλει στο χέρι οι «Ιππότες» και οι Σπαρτιάτες και τους καλλιεργούσαν με «πενέστες» και με «είλωτες». Έτσι όμως δουλειά δε γίνεται. Ήτο λοιπόν η αρχαία Ελλάδα πολύ πιο φτωχή παρά σήμερα, γι' αυτό ακόμη από την εποχή του Όμηρου ακούουμε να γίνεται λόγος για μετανάστες, για «πλαγκτοσύνη», για τη μετανάστευσι δηλ. των Ελλήνων από

τόπο σε τόπο. Αυτή την κίνησι την συμβολίζει και η Όδύσσεια του Όμηρου που είναι σαν προφητεία για τους Έλληνες. Οι κάτοικοι της Ελλάδος αναγκάζονται να ταξιδεύουν απ' έδω κι' απ' εκεί για να εϋρουν κάποιο τρόπο ζωής, έτσι όμως γνωρίζουν πολλών ανθρώπων, «άστεα και νόον», άνοίγουν τα μάτια τους, εκπολιτίζονται εύκολότερα, ένας δε Έλληνας — Όδυσσέας, πολύπαθος και πολύξερρος, καταντᾶ πολύτιμος γέρος, όταν γυρίση στον τόπο του και ήσυχάση πᾶ και διηγείται τί είδε και τί άκουσε στη ζωή του. Τόν προσέχουν οι νέοι και θέλουν κι' αυτοί να πάν να γυρίσουν τον άγνωστο και φανταστικό κόσμο των παραμυθιών του Όδυσσέα. Η φτώχεια λοιπόν της Ελλάδος έφερε την πλαγκτοσύνη και αυτή πάλι τον πολιτισμό.

Ό Όρόδοτος πρώτος μας μιλάει για τη φτώχεια αυτή και πρέπει να προσέξουμε πολύ τον πατέρα της Ιστορίας. Οι Έλληνες, όπως είπαμε, έφευγαν στα ξένα για να ζήσουν και χωρίς άλλο ήρχετο και τότε χρήμα από το έξωτερικό, όχι βέβαια όσο σήμερα. Μεγάλες περιουσίες ούτε με το χρήμα του έξωτερικού δεν μπορούσαν να γίνουν, μά βέβαια υπήρχε πάντα μία άνισότητα οικονομική. Πρό πάντων

δοιοὶ ἤμποροῦσαν νὰ χρησιμοποιήσουν σκλάβους "Ἕλληνες ἢ ἀγοραστά ἀνδράποδα στὴν βιομηχανία ἢ στὴν ναυτιλία ἢ καὶ στὴν γεωργία ἤμποροῦσαν νὰ πλουτήσουν κάπως." Ὅσο λίγοι καὶ ἂν ἦσαν αὐτοί, ἐπροκαλοῦσαν τὴν ἀντίδρασι τῶν πολλῶν φτωχῶν καὶ ἔτσι βλέπουμε ὅτι πρώτη φορά στὴν Ἑλλάδα ἔγινε συνειδητὴ ἡ κοινωνικὴ ἀντίθεσι, δημιουργήθηκε τὸ κοινωνικὸ ζήτημα. Πρῶτη φορά στὴν Ἑλλάδα προσπάθησαν νὰ εὔρουν καὶ τὴ λύσι καὶ βλέπουμε ἀπὸ τὸν ἕκτο αἰῶνα, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σόλωνα νὰ ζητηταὶ γῆς ἀναδασμὸς, σεισάχθεια, χρεῶν ἀποκοπὴ. Ἐπειτα εὑρέθηκε καὶ τρόπος ἰδιαιτέρος νὰ βοηθοῦν τὸ κράτος οἱ πλουσιώτεροι, μὲ τίς λειτουργίες, νὰ κατασκευάζουν δηλαδὴ ἕνα πλοῖο ἢ ἄλλο κρατικὸ ἔργο. Πρῶτοι λοιπὸν οἱ Ἕλληνες στὸν εὐρωπαϊκὸ κόσμον προσπάθησαν νὰ λύσουν τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα καὶ τὸ ἔλυσαν μὲ τὰ παραπάνω μέτρα, ἀλλὰ μόνον προσωρινά. Μιά συνταγὴ παντοτινὴ, αἰώνια δὲν ἔδωκαν στὴν ἀνθρωπότητα. Δὲν ὑπῆρχε μόνιμη μεγάλη παραγωγὴ καὶ μόνιμος πλουτισμὸς γιὰ νὰ ἐπιβάλλῃ μόνιμη λύσι. Ἄφοῦ μὲ τὸν ἀναδασμὸ καὶ τὴν ἀποκοπὴ τῶν χρεῶν ἔφεραν κάποιον ἰσότητα καὶ ὁμαλότητα, ἔπρεπε νὰ περάσῃ καιρὸς γιὰ νὰ μαζευθῇ πάλι ἀπὸ τὸ ἔξωτερικὸ ἢ μὲ ἄλλο τρόπο κάποιον κεφάλαιον στὸν τόπον καὶ νὰ γεννηθῇ πάλι ἀντίθεσι καὶ ἀντίδρασι. Φοβοῦμαι πῶς καὶ σήμερον μοιάζουν τὰ πράγματα, καὶ δὲν ἤμποροῦν στὰ κοινωνικὰ μας ζητήματα νὰ δημιουργηθοῦν μόνιμες λύσεις, μόνον προσωρινὲς λύσεις ἴσως, γιὰ τὸ χρέμα τοῦ ἔξωτερικοῦ, ἢ πολλὴ θάλασσα, ἢ πολλὴ μαριτιμικὴ ὅπως γράφουν οἱ εἰδικοί, ἢ εὐκολὴ συγκοινωνία μὲ τὰ ἔξω θὰ ἐπηρεάζουν πολὺν καιρὸ τὰ ἐσωτερικὰ μας, τὴν αὐτάρκειά μας. Διαφορετικὰ θὰ λυθοῦν τὰ ζητήματα στὴ Βουλγαρία, ποῦ δὲν χρειάζεται πολὺ τὸ ἔξωτερικόν, καὶ διαφορετικὰ σὲ μᾶς. Διαφορετικὰ θὰ ἐφαρμοσθῇ ὁ κομμουνισμὸς στὸ ἀπολίτιστον Θιβέτ π.χ. καὶ διαφορετικὰ στὴν πολιτισμένη Σουηδία.

Στὸ Θιβέτ θ' ἀναγεννήσῃ τοὺς ἀνθρώπους, θὰ κάμῃ θαύματα, στὴ Σουηδία λίγα πράγματα ἔχει νὰ μεταβάλλῃ. Ἐστὶν στὰ παλιὰ χρόνια καὶ ὁ Μωαμεθανισμὸς ὠφελοῦσε πολὺ, ὅταν πήγαινε σὲ ἄγριες χώρες τῆς Ἀφρικῆς ἢ τῆς Ἀσίας, ὅπου οἱ ἄνθρωποι ἦσαν μωρόπιστοι, ἐλάτρευαν πέτρες, ζῶα κλπ. Δὲν ὠφελοῦσε ὁμοίως καθόλου, κατέστρεφε μάλιστα, ὅταν ἐπῆγαινε σὲ χριστιανικὰς χώρες καὶ ἤθελε ν' ἀντικαταστήσῃ τὸν Χριστιανισμὸν.

Βέβαια ἐγὼ δὲν ἀσχολήθηκα πολὺ μὲ τὰ κοινωνικὰ ζητήματα, ἀλλὰ φοβοῦμαι ὅτι οἱ ἀμέτρητοι νέοι ποῦ θέλουν νὰ πολιτευθοῦν δὲν ἐμελέτησαν μερικὰ τοπικὰ ζητήματα. Ξέρουμε π.χ. πόσον χρήμα ἔρχεται ἀπ' ἔξω, ἀπὸ τὴ μετανάστευσι καὶ τὴ ναυτιλία καὶ πόσον ἐπηρεάζει τὴν οἰκονομικὴν μας ζωὴ καὶ πόσον θὰ τὴν βλάβῃ ἂν σταματήσῃ; Ξέρουμε καλὰ τί ἀποτελέσματα ἔφεραν τὰ συντροφικὰ συστήματα στὴ βιομηχανία, τὸ ἐμπόριον, τὴ ναυτιλία, τὴν κτηνοτροφία; Ἐγὼ ξέρω ὅτι σὲ μερικὰ νησιά ἐπρόκοψαν οἱ θαλασσινὲς ἐπιχειρήσεις, γιὰ τὴν οἰκονομικὴν ἐξουσίαν μετοχῆς ἢ ποσοστά καὶ στοὺς ναῦτες, ἔκαναν δηλ. συντροφικὰ ἐργοδότες καὶ ἐργάτες. Φαίνεται ὁμοίως ὅτι δὲν εἶναι γνωστὲς ὅλες οἱ σχετικὲς λεπτομέρειες καὶ γι' αὐτὸ δὲν ζητήθηκε ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ μέτρου αὐτοῦ εὐρύτερα. Χρειάζεται λοιπὸν νὰ μελετήσουμε καλύτερα αὐτὸν τὸν ἱστορικὸν τρόπον, γιὰ τὴν θὰ βροῦμε πολλὰς λύσεις καταλληλότερες γιὰ πολλὰ ζητήματα ἀντὶ νὰ παίρνουμε ἔτοιμες συνταγὰς κάθε φορά, ποῦ δὲν μποροῦμε κἄν νὰ τίς καλοδιαβάσουμε.

Μὰ δὲν εἶναι μόνον τὸ κοινωνικὸ ζήτημα ποῦ σχετίζεται μὲ τὴν γεωγραφικὴν πραγματικότητα καὶ τὴν φτώχεια τῆς ἐλληνικῆς γῆς. Καὶ ἡ ἀγάπη τῆς ἐλευθερίας καὶ ἡ ἰδέα τῆς αὐτονομίας τῶν λαῶν καὶ ἡ ἰδέα τῆς δημοκρατίας ἀπὸ τὴν ἴδιαν αἰτίαν γεννήθησαν. Τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα βουνὰ ποῦ χωρίζαν τίς ἐλληνικὰς ἐπαρχίας — σὲ βαθμὸν ποῦ δὲν ἤμποροῦμε σήμερον, στὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκινήτου καὶ ἀεροπλάνου

καὶ τηλεγράφου καὶ ραδιοφώνου νὰ φαντασθοῦμε — καὶ ἐμπόδιζαν τὴν συγκοινωνία, τὴν ἔνωσι καὶ κοινὴ διοίκησι, ἔφεραν τὴν ἰδέα τῆς αὐτονομίας. Καὶ οἱ μικρότερες ἐπαρχίες ἔπρεπε νὰ διοικηθοῦν μόνες τους καὶ διοικήθησαν καὶ δημιουργήσαν νόμους ἰδιαίτερους καὶ πολιτεύματα κατὰ τὶς ἀνάγκες τους. Ἔτσι βλέπουμε ὅτι διαφορετικὰ κυβερνᾶται ἡ Ἀθήνα, διαφορετικὰ ἡ Σπάρτη, ἡ Μακεδονία, ἡ Ρόδος κλπ. Καὶ οἱ ἀποικίαι τοῦ ἐξωτερικοῦ δημιουργήσαν νόμους καὶ πολιτεύματα κατὰ τὶς ἀνάγκες καὶ σχέσεις μὲ ξένους λαούς, διαφορετικὰ οἱ πόλεις οἱ ἑλληνικὲς τῆς Σικελίας, διαφορετικὰ ἡ Μασσαλία κλπ. Μὰ ἔτσι ἐξηγεῖται ὁ πλοῦτος ὁ ἀφάνταστος τῶν νομικῶν καὶ πολιτικῶν δημιουργημάτων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἀπὸ τὴν βασιλεία, τὴν δικτατορία (τυραννίδα τὴν ἔλεγαν οἱ Ἕλληνες) ὡς τὴ δημοκρατία καὶ τὸν κομμουνισμό ἀμέτρητες μορφές καὶ ἔννοιες πολιτειολογικῆς ἔδωκεν ἡ γεωγραφία καὶ φτώχεια τῆς Ἑλλάδος στὸν κόσμον. Ὅταν οἱ Ἕλληνες δημιουργήσαν καὶ μεγάλα κράτη στὴν Ἀνατολή καὶ στὴν Αἴγυπτο, συμπλήρωσαν τὸν νομοθετικὸ πλοῦτον κ' ἔτσι ἡ Ρώμη δὲν χρειάσθηκε νὰ ζαλισθῆ πολὺ γιὰ νὰ κυβερνήσῃ τὴν οἰκουμένη. Βρῆκε τὶς γενικὲς νομικὲς ἔννοιες ἔτοιμες, βρῆκε ποικίλες μορφές πολιτειολογικῆς καὶ δὲν εἶχε παρὰ νὰ διαλέξῃ καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ μὲ ρωμαϊκὴ ἀλυγισία καὶ νὰ συμπληρώσῃ ἔδω καὶ ἐκεῖ.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἑλληνικὴ, ὄχι μόνον τοῦ νόμου καὶ τῆς αὐτονομίας τῶν λαῶν. Οἱ Ἕλληνες ποῦ κατοικοῦσαν τὰ ὀρεινότερα καὶ φτωχότερα μέρη δὲν ἐφοβοῦντο κανέναν κατακτητὴ καὶ κανέναν τύραννον, ὅπως καὶ στὴ νεώτερη ἐποχὴ οἱ ἀρματολοὶ καὶ κλέφτες, ὅπως καὶ στὴν ἐποχὴ μας οἱ ἀντάρτες. Μὰ καὶ στίς μικρὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος οἱ πλούσιοι δὲν ἦσαν τόσο δυνατοί, δὲν εἶχαν μεγάλη ἀκολουθία ἀπὸ σκλάβους ἢ δορυφόρους καὶ γι' αὐτὸ οἱ φτωχοὶ εὐκόλα κατάφεραν τὸν ἀναδασμὸ καὶ τὴν ἀποκοπὴ τῶν χρεῶν. Ἔτσι ὁμοίως

συνήθισαν ὅλοι στὴν ἐλευθερία, ἐνῶ σὲ μιὰ πλούσια χώρα, τὴν Αἴγυπτο ἢ τὴν Μεσοποταμία, οἱ μεγαλοκτηματίαι, οἱ ἱερεῖς ἢ μεγιστᾶνες ἢ βασιλεῖς ἦσαν τόσο δυνατοί, ποῦ δὲν ἤμποροῦσαν νὰ τοὺς χτυπήσουν οἱ δυστυχισμένοι φτωχοὶ. Τὰ βουναὶ λοιπὸν καὶ ἡ φτώχεια τῆς Ἑλλάδος βοήθησαν νὰ γεννηθῆ ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀτομικῆς, ὅπως καὶ τῆς αὐτονομίας, δηλ. τῆς ἐλευθερίας τῆς πολιτικῆς.

Ἡ ἐλευθερία αὕτη παίρνει θαυμαστὴ μορφή στὰ θρησκευτικὰ ζητήματα. Οἱ ταξιδεμένοι καὶ πολὺπαθοὶ Ἕλληνες δὲν φοβοῦνται τοὺς θεοὺς, ὅπως τοὺς φοβοῦνται οἱ Ἀσιάτες. Τοὺς προσέχουν βέβαια, ἀλλὰ δὲν ταπεινῶνται ἐμπρὸς τοὺς, οὔτε τοὺς πιστεύουν τυφλά, ὅπως πιστεύουν οἱ Αἰγύπτιοι τὶς τερατόμορφες θεότητες τοὺς. Ὁ Ἕλληνας δὲν ἔχει κανένα φανατισμὸ θρησκευτικὸ (ἢ λ. φανατισμὸς εἶναι λατινικὴ, ὄχι ἑλληνικὴ), παίζει μὲ τοὺς θεοὺς, φκιάνει παραμύθια γιὰ τοὺς ἔρωτες τοὺς καὶ τὰ ἔργα τοὺς καὶ τέλος θεωρεῖ σκόπιμον νὰ ἀποδώσῃ καλὰς ἰδιότητες σὲ πολλοὺς. Ἔτσι ἡ Ἀθήνα εἶναι τόσο καλὴ θεότητα, βοηθάει τὸν ἄνθρωπον νὰ γίνῃ σοφός, προστατεύει τὴν ἐργασία, τὴν ἀρετὴ, ἀγαπᾷ τὴν πατρίδα τῆς, τὴν Ἀθήνα, γίνεται «πρόμαχος» τῆς. Αὕτη τὴν θεότητα πρέπει νὰ τὴν ἀγαπᾷ ὁ Ἀθηναῖος, πρέπει νὰ τῆς κάμῃ ἕνα ὠραῖο ἄγαλμα ποῦ νὰ συγκεντρῶνῃ τὸ σεβασμὸ τοῦ κόσμου. Ἔτσι ἡ ἑλληνικὴ θρησκεία βοηθάει τὴν καλλιτεχνία.

Τὴν ἐλευθερία αὕτη ἀπέναντι τῶν θεῶν δὲν ἤμποροῦσε εὐκόλα νὰ τὴν ἀποκτήσῃ κάθε λαὸς καὶ δὲν τὴν ἀπόκτησε κανένας ἄλλος. Παντοῦ οἱ ἀρχαῖες θρησκείαι ἦσαν στεῖρες, ἀμετάβλητες, δογματικῆς. Στὴν Ἑλλάδα οἱ ἄνθρωποι ἔβαλαν στὴ θρησκεία τὴν βιοτικὴν τοὺς σοφία καὶ τῆς ἔδωκαν παιδαγωγικὴ ἀξία καὶ τὴν ἄλλαξαν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν σύμφωνα μὲ τὴν πείρα τοὺς. Οἱ θεοὶ τοῦ Αἰσχύλου εἶναι ἠθικώτεροι ἀπὸ τοὺς θεοὺς τοῦ Ὀμήρου, γιὰτὶ ἔπρεπε νὰ ἐπιδράσουν στὸν ἄνθρωπον περισσότερο, ἔπρεπε νὰ

γίνουν εὐεργετικώτεροι. Καὶ τοὺς ξένους θεοὺς ποὺ δανείσθησαν οἱ Ἕλληνες (ὅπως τὸν Σαβάζιο π.χ.) τοὺς ἠμέρωσαν. Ὁμοῦς καὶ σκληροὺς θεοὺς, ὅπως ἦτο ἡ ρωμαϊκὴ Bellona, δὲν ἠμποροῦσαν νὰ ἀνεχθοῦν οἱ Ἕλληνες.

Ἐνα λοιπὸν ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα κατορθώματα τῆς ἐλληνικῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας εἶναι ὅτι ἔπλασε σιγά-σιγά θεοὺς ἀγαθοὺς, εὐεργετικοὺς καὶ χάριν αὐτῶν καὶ ὅλη τὴν μοναδικὴ καλλιτεχνία, τὴν ἐλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ναῶν (γιὰ παλάτια καὶ γιὰ σπίτια δὲν ἐφρόντιζαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες), τὴν γλυπτικὴ, τὴν ζωγραφικὴ. Οἱ δύο τελευταῖες μορφές καλλιτεχνίας ἀσχολήθηκαν καὶ μὲ τὸν ἄνθρωπο, γιατί τὸ κλίμα τὸ ἐλληνικὸ τὸ γλυκὸ, ποὺ βοήθησε τὸν ἀθλητισμὸ τοῦ ὑπαίθρου μὲ γυμνά σώματα, ἔδωκεν ἀπίστευτὴ ὠθησὶ σ' αὐτές. Πρῶτα ὁμοῦς τοὺς θεοὺς ἐκαλλιτέχνησαν οἱ Ἕλληνες κ' ἔπειτα τὸν ἄνθρωπο.

Γιὰ τὴν πνευματικὴ ἐλευθερία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ποῦμε πολλὰ πράγματα. Τί δημιούργησε στὴ φιλοσοφία, στὴν ποίησι, στὴν πεζογραφία γνωρίζει ὁ κόσμος καὶ εἶναι μεγάλη κοινοτοπία νὰ τὰ ξαναλέμε. Δὲν πρέπει μόνον νὰ λησμονοῦμε ὅτι χωρὶς τὴν πνευματικὴ καὶ πολιτικὴ ἐλευθερία δὲν θὰ ἐγένετο τίποτε ἀπὸ τὰ παραπάνω κατορθώματα. Στὴ Σπάρτη πράγματι δὲν ἔγινε τίποτε, γιατί ἡ Σπάρτη εἶχε κανόνες ὠρισμένους στὴν πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ ποὺ δὲν ἠμποροῦσε κανεὶς νὰ τοὺς ἀθετήσῃ. Ἔτσι ὁμοῦς ἔγινεν ὁ ἄνθρωπος μηχανή, χωρὶς πρωτοβουλία πνευματικὴ.

Καὶ ἀργότερα στὸ Χριστιανισμὸ ἐσταμάτησε ἡ πρωτοτυπία ἡ πνευματικὴ, ὅταν τὸ δόγμα ἔβαλε περιορισμοὺς καὶ ἔκαμε τὸ πνεῦμα στεῖρο. Τὸ πνεῦμα ξανάγινε δημιουργικόν, ὅταν στὴ νεώτερη Εὐρώπῃ ξεχωρίστηκε τὸ δόγμα ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη καὶ ἔμεινε κ' αὐτὴ πάλι ἐλεύθερη. Γιατί ὅπως ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία δίνει φτερά στοὺς λαοὺς καὶ τοὺς ἐξυψώνει ἠθικά, ἔτσι

καὶ ἡ πνευματικὴ. Οἱ δικτατορίες ποὺ φοβοῦνται τὴν πνευματικὴ καὶ πολιτικὴ ἐλευθερία, ταπεινῶνουν τοὺς λαοὺς πνευματικὰ καὶ ἠθικά.

Οἱ δικτατορίες παθαίνουν ἀπὸ μανία καταδιώξεως καὶ φοβοῦνται καὶ τὸν πιὸ λογικὸ ἔλεγχο. Ὁ πολιτικὸς ἔλεγχος, ἡ πνευματικὴ κριτικὴ βρέθηκε ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ποὺ ἦσαν καὶ στὴν ἀρχαιότητα δύσπιστοι, ὅπως εἶναι σήμερα. Οἱ φτωχοὶ καὶ πλούσιοι δὲν πίστευαν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο, ὅπως σήμερα ἡ νεοελληνικὴ παροιμία λέγει ὅτι ὁ «χορτασμένος τοῦ νηστικοῦ δὲν τοῦ πιστεύει». Ὁ πολιτικὸς ἔλεγχος ἦρθε πρῶτα, καὶ ὕστερα, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν σοφιστῶν, καὶ ὁ πνευματικὸς.

Ὁ ἔλεγχος αὐτὸς ἀναποδογυρίζει συχνὰ τίς παντὸς εἶδους ἀξίες, φέρνει πολιτικὲς μεταβολές καὶ ἀνησυχίες, ἀλλὰ εἶναι καὶ τόσο γόνιμος. Κράτος χωρὶς ἔλεγχο σαπίζει, ὅπως τὸ στάσιμον νερό, καὶ αὐτὸ τὸ εἶδαμε καὶ στίς ἡμέρες μας, στὰ μεγάλα φασιστικὰ κράτη τῆς Γερμανίας καὶ Ἰταλίας. Πόσο γόνιμος εἶναι ὁ ἔλεγχος φανερώνει ἡ πνευματικὴ φτώχεια τοῦ μεσαίωνα ποὺ δὲν ἠμποροῦσε ἕνεκα τῆς δογματικότητός του νὰ ἀκούσῃ καμμιά κριτικὴ. Ἡ φτώχεια λοιπὸν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἔφερε καὶ τόσα καλά, ἐνῶ τὰ πλούτη τῆς Αἰγύπτου ἢ τῆς Βαβυλωνίας ἢ τῆς Καρχηδόνας μόνον τίς ἀνάγκες τῆς πλουτοκρατίας ἱκανοποίησαν, ἔκαμαν τάφους τερατῶδεις, τίς πυραμίδες, παλάτια μὲ πολυτέλεια, ἀλλὰ δὲν ἔδωκαν στὸν κόσμον τίποτε καλύτερο.

Ἡ φτώχεια τῆς Ἑλλάδος εἶχε καὶ ἄλλα ἀπίστευτα ἀποτελέσματα. Ἐγέμισε τὰ παράλια τῆς Μεσογείου καὶ τῆς Μαύρης Θάλασσης μὲ ἐλληνικὲς ἀποικίες ποὺ ἐπῆραν ὅλο τὸ ἐμπόριο καὶ τὸ ναυτικὸ στὰ χέρια τους. Δημιουργήθηκε τότε καὶ τὸ ναυτικὸ δίκαιο, κατόρθωμα τοῦτο ἐνὸς νησιοῦ, τῆς Ρόδου. Μόνον σ' ὀλίγα μέρη ποὺ ἦσαν Φοίνικες καὶ οἱ ἀποικοὶ τους Καρχηδόνοι δὲν ἠμπόρεσε νὰ ριζώσῃ ὁ Ἕλληνισμὸς. Οἱ ἐλληνικὲς ἀποικίες

δυναμώνουν από νέους φτωχούς αποίκους που έρχονται από την Ελλάδα, έχουν λοιπόν έπαφή και θρησκευτικό μάλιστα σύνδεσμο με την παλαιά πατρίδα και σπανίως αφομοιώνονται με τους Ίθαγενείς (ένω σήμερα οι Έλληνες μετανάστες στη δεύτερη ή τρίτη γενιά είναι χαμένοι για την Ελλάδα), καλλιεργούν τον ελληνικό πολιτισμό και τον μεταδίδουν σ' όλους τους λαούς, στους Ρωμαίους προ πάντων. Το ξάπλωμα του ελληνικού πολιτισμού είναι το μεγάλο κατόρθωμα των ελληνικών αποικιών, αυτό που έδωσε φτερά και αξία και στη Ρώμη. Χωρίς τον ελληνικό πολιτισμό τί θα ήτο η Ρώμη; Και όταν ο Μέγας Αλέξανδρος σκόρπισε τους Έλληνες στην Ασία και κτίσθηκαν τόσες πόλεις στην Μικρά Ασία, στην Συρία και στην Αίγυπτο, ξαπλώθηκε και εκεί ο Ελληνισμός. Το ξάπλωμα αυτό στην Ασία φέρνει πάλι πολιτισμό και ευεργετεί, άλλ' ο Ελληνισμός αυτός ζημιώθηκε, σιγά-σιγά χάθηκε.

Ο μακρυνός αυτός Ελληνισμός διατήρησε όσο μπόρεσε το ελεύθερο πνεύμα του και δημιούργησε προ πάντων έπιστήμη, μαθηματικά, Ιατρική, νομικά και τόσα άλλα. Ο πολιτικός όμως έλεγχος σταμάτησε, οι Έλληνες βασιλείς στην Μεσοποταμία, στην Αίγυπτο κάμνουν, τι θέλουν, γίνονται και θεοί άκόμη και γι' αυτό σιγά-σιγά ξεπέφτουν και έκφυλίζονται και μαζί μ' αυτούς ξεπέφτει και ο Ελληνισμός. Οι ύστερινοί Έλληνες της Ασίας δεν μοιάζουν πιά τους προγόνους της αρχαίας Ελλάδος. Το μυαλό τους δεν έχει την παλιά καθαρότητα, έθόλωσε και γι' αυτό πιστεύουν σε διάφορους νέους και διεφθαρμένους θεούς. Στην αρχαία Ελλάδα ο άνθρωπος βρίσκει με το νοῦ τή θεότητα, με το νοῦ έξευγνίζει τους θεούς, στην Ασία όμως σκλαβώνεται από τις θρησκείες και χάνει σιγά-σιγά την πρωτότυπη δημιουργικότητά του.

Αυτή όμως η θρησκευτικότητα το άσιατικού Ελληνισμού έφερε και ένα νέο μεγάλο καλό. Όταν ήρθε στον κό-

σμο ο Χριστιανισμός, η Ρώμη δεν τον κατάλαβε, τον κυνήγησε, τον κυνήγησαν και οι συντοπίτες του Χριστού. Ο Ελληνισμός πρώτος έπρόσεξε και κατάλαβε τον Χριστιανισμό, τον αγάπησε και βοήθησε το ξάπλωμά του με την σοφία του, με τους άπειρους μάρτυρες που έδωκε κατά τους διωγμούς, με τους καλλιτέχνες που δημιούργησαν νέα χριστιανική τέχνη. Ίσως και ο Ελληνισμός δεν θα ήμπορούσε να βοηθήσει τον Χριστιανισμό, αν δεν είχε γίνει στην Ασία θρησκευτικώτερος. Ο Χριστιανισμός τώρα γίνεται ελληνικός και αυτό είναι πάλι άλλη νέα και μεγάλη ύπηρεσία της Ελλάδος στην ανθρωπότητα.

Η ανάγκη όμως να επικρατήσει πέρα και πέρα ο Χριστιανισμός έκαμε τον Ελληνισμό να αναλάβη άγώνα κατά των παλαιών θρησκειών, κατά των αίρέσεων, και η πολεμική αυτή ώδήγησε σιγά-σιγά σ' ένα φανατισμό, σ' ένα δογματισμό που στο τέλος σταμάτησε τον ελεύθερο έλεγχο, την ελευθερία του πνεύματος. Ο Ελληνισμός στο χριστιανικό Βυζάντιο άναγκάζεται να επιδιώξη θρησκευτική ένότητα, δεν ήμπορούσε να άσχοληται κάθε μέρα με τους αίρετικούς, έπρεπε να επιβάλη την όρθοδοξία στο Κράτος. Αυτή η όρθοδοξία δεν έμπόδισε τους βυζαντινούς Έλληνες να διαβάσουν τους αρχαίους σοφούς και άς μ' ήσαν Χριστιανοί φανατικοί καλόγεροι άντιγράφουν χειρόγραφα αρχαία ελληνικά χωρίς να σκανδαλίζονται. Τόσο είχαν έπιβληθή τα αρχαία γράμματα στους Χριστιανούς.

Τά δε κοινωνικά ζητήματα πώς έλύθηκαν εις το Ελληνικό Βυζάντιο; Έθελοντικά και με τη Χριστιανική άλληλεγγύη και αγάπη.

Κατά τους πρώτους αιώνας του Χριστιανισμού ο ζήλος και ο ένθουσιασμός για τη νέα θρησκεία είναι τόσος, που οι πλούσιοι μόνοι των δίνουν για τους φτωχούς και η έκκλησία συγκεντρώνει και όλες τις φιλανθρωπικές περιουσίες. Συχνά άκούουμε για συγκλητικούς Ρωμαίους και άλλους πλου-

σίους ποὺ ἔδωκαν ὅλη τους τὴν περιουσία στὴν ἐκκλησία καὶ τοὺς φιλό-
 θρωπικούς της σκοπούς. Ἔτσι κατήν-
 τησε κάθε ἐκκλησία καὶ κάθε μοναστή-
 ρι νὰ ἔχη νὰ προσφέρει ἴσως κάθε μέρα
 καὶ χρήματα καὶ τρόφιμα καὶ στέγη
 γιὰ φτωχοὺς. Τὸ Κράτος δὲν χρειά-
 σθηκε νὰ λάβῃ ἄλλα μέτρα. Ἡ φιλο-
 θρωπία στὸ Βυζάντιον εἶναι ἀπὸ τὰ
 θαύματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ εἶναι
 κρῖμα διὰ τὸν πολὺν κόσμον ποὺ μιλάει
 γιὰ Βυζαντινισμὸς δὲν τὸ πῆρε εἶδησι.

Ἡ Χριστιανικὴ ἀγάπη καὶ ἀλληλεγ-
 γύη ἐξηυγένισε τοὺς Ἕλληνες ἀκόμη
 περισσότερο καὶ γι' αὐτὸ εἶναι τόση ἡ
 διαφορὰ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν γειτό-
 νων μας.

Γι' αὐτὸ καὶ σήμερα οἱ ἐλληνικὲς
 διαθήκες εἶναι τόσο τιμητικὲς, συχνά
 τόσο φιλόθρονες. Γι' αὐτὸ στὴν ὕ-
 παιθρο καὶ στὸ χωριὸ ἡ ἀλληλοβοή-
 θεια εἶναι τόση ποὺ πραγματικὰ δὲν
 ἔμπορεῖ νὰ πεινάσῃ ἄνθρωπος ποὺ εἶ-
 ναι σὲ θέσι νὰ δουλεύῃ. Οἱ χωρικοὶ
 σὲ ὠρισμένες μέρες φροντίζουν νὰ
 καλλιεργήσουν τὰ κτήματα χηρῶν, ὀρ-
 φανῶν καὶ ἀσθενῶν καὶ δὲν ἀφίνουν
 εὐκολὰ ἓνα χωριανὸ τους νὰ πεθάνῃ
 ἀπὸ δυστυχία. Ἡ ἀλληλοβοήθεια αὐτὴ
 στὸ ἐλληνικὸ Βυζάντιον ἦτο συνηθισμέ-
 νη καὶ εἰς τὰ «σωματεῖα», καὶ ἔπρεπε
 καὶ στὴν νέαν Ἑλλάδα νὰ μὴ γίνεταί
 κανένας σύλλογος, καμμία συντεχνία,
 κανένα σωματεῖο, καμμιά ἐκκλησία,
 καμμιά ἐπιχείρησι, ἂν δὲν εἶναι σὲ θέσι
 νὰ βοηθῇ τοὺς ἀσθενεῖς, τοὺς πολυτέ-
 κνους, τοὺς φτωχοὺς. Καὶ ἔπρεπε μά-
 λιστα τὸ Κράτος νὰ δίνῃ σὲ συλλό-
 γους ἢ σωματεῖα μικρὰ νησιὰ ἢ γεωρ-
 γικὲς περιοχὲς γιὰ δένδροφύτεμα, γιὰ
 καλλιέργεια, γιὰ κτηνοτροφία, καὶ νὰ
 φέρνῃ ἐκεῖ ναυαγημένους ἀνθρώπους,
 ἀληθεῖς τῶν πόλεων, ἀσθενικοὺς ὀργα-
 νισμοὺς γιὰ νὰ τοὺς θρέφῃ ἀλλὰ καὶ νὰ
 τοὺς συνηθίζῃ σὲ ὕγιεινὴ δουλειὰ τοῦ ὕ-
 παιθρου. Ἡ πληρωμὴ καὶ διατροφή τεμ-
 πέλῃδων δὲν εἶναι φιλόθρονος, εἶναι
 ἀπανθρώπια. «Ὁ μὴ ἐργαζόμε-
 νος μὴ δὲ ἐσθιέτω». Τὸ Βυζάν-
 τιον λοιπὸν συμπληρῶνει τὸν Ἑλληνι-
 κὸ πολιτισμὸ κατὰ τρόπο θαυμαστὸ

στὰ κοινωνικὰ ζητήματα. Ἄς ἴδουμε
 λίγο καὶ τὴν πνευματικὴν του ἐργασία.
 Ἐνῶ οἱ Βυζαντινοὶ Ἕλληνες κατέγι-
 ναν τόσο πολὺ μὲ τὰ ἀρχαῖα γράμμα-
 τα, δὲν κατώρθωσαν νὰ δημιουργήσουν
 κλασσικὰ πρωτότυπα ἔργα, οὔτε στὴν
 ποίησι, οὔτε στὴν φιλοσοφία οὔτε σὲ
 ὄλους τοὺς κλάδους τῆς ἐπιστήμης.
 Μόνον στὴν καλλιτεχνία καὶ στὰ στρα-
 τιωτικά, στὰ νομικὰ καὶ ἴσως στὴν
 ἱατρικὴ, στὴν ἐκκλησιαστικὴ φιλολο-
 γία εἶναι πρωτότυποι οἱ Ἕλληνες
 τοῦ Βυζαντίου. Θὰ ἦσαν σὲ ὅλα μεγά-
 λοι, ἀντάξιοι τῶν ἀρχαίων, ἂν ὁ λαὸς
 ἐλάμβανε μέρος στὴν πολιτικὴ καὶ
 πνευματικὴ ζωὴ. Ὁ λαὸς ὑπηρετεῖ τὴν
 στρατιωτικὴν του θητεία χρόνια πολλὰ
 ἀλλὰ τίποτα περισσότερο· δὲν ὑπάρ-
 χει πιά ἐκκλησία τοῦ δήμου, δὲν ὑπάρ-
 χει βουλὴ νὰ ἀκούσῃ καὶ νὰ συζητήσῃ.
 Τὸ Κράτος εὐρίσκεται σὲ παντοτινὸ
 συναγερμὸ, γι' αὐτὸ κυβερνᾶται στρα-
 τιωτικά καὶ δὲν δέχεται συζητήσεις
 πολιτικὲς ἀφοῦ καὶ τίς θρησκευτικὲς
 προσπαθεῖ νὰ τίς περιορίσῃ καὶ νὰ τίς
 ἐμποδίσῃ. Τὸ Βυζάντιον εἶναι ἀντιδη-
 μοκρατικὸ, ἀντιλαϊκὸ καὶ εἶναι περιττὸ
 νὰ ζητοῦμε δημοκρατικὲς ἀντιλήψεις,
 λαϊκὸ ἔλεγχον καὶ τὰ παρόμοια.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλες συνέπειες εἶχε ἡ
 ἀντιλαϊκότης αὐτῆ τοῦ Βυζαντίου.
 Ἀφ' οἷου ἐπῆγαν οἱ Ἕλληνες στὴν
 Ἀσίαν γράφουν τὴ λεγόμενὴ κοινὴ ἢ
 γλώσσα, δηλαδὴ τὴν ἀρχαῖα ἀττικὴν
 ποὺ ἔγινε μὲ μικρὰς μεταβολὰς κοινὴ.
 Τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ τῆς παλαιᾶς
 Ἑλλάδος τὴν ξεχνοῦν σιγά-σιγά τὸ
 σκόρπισμα λοιπὸν τῶν Ἑλλήνων στὴν
 Ἀσία ἔφερε τὸ χωρισμὸ τῶν μετανα-
 στῶν τῆς Ἀσίας ἀπὸ τὸ λαὸ τῆς πα-
 λαιᾶς Ἑλλάδος καὶ τὸ χωρισμὸ τῆς
 καθαρεύουσας ἀπὸ τὴν δημοτικὴν. Καὶ
 ὅταν οἱ Ἕλληνες ἔχασαν τὴν Αἴγυπτον
 καὶ τὴν Συρίαν καὶ ἔμειναν μόνον στὴν
 Μικρὰ Ἀσίαν, ὁ γλωσσικὸς χωρισμὸς
 καταντᾷ μοιραῖος καὶ βαστᾷ ἕως τὴν
 ἐποχὴν μας. Ἔτσι τὸ Βυζάντιον δὲν
 ἔμπορεῖ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν γλωσ-
 σικὸ πλοῦτον τοῦ λαοῦ οὔτε τίς ἄλλες
 πνευματικὲς του ἀρετὰς, δὲν τὸν ξέρει
 καθόλου. Νὰ γιὰ τὴν ἡ φιλολογία τοῦ

Βυζαντίου δεν ήμπόρεσε νά δώση έργα πέρα και πέρα πρωτότυπα, πηγαία, μειΐται μόνο ξερά-ξερά, και με λάθη πολλές φορές, τούς αρχαίους συγγραφείς. Και έν τούτοις μ' ἄλο τό χωρισμό τοῦ λαοῦ ἀπό τούς πνευματικούς του ἀρχηγούς, συνέχισεν αὐτός πιστά τήν Ἑλληνική ζωή σ' ὄλες της τίς ἐκδηλώσεις, συνέχισε τήν γλώσσα, τίς παραδόσεις, πολλά ἔθιμα και σήμερα σάν μελετοῦμε τὰ ζητήματα τοῦ Ἔθνους μας πρέπει νά χωρίζουμε δύο ρεύματα, δύο δρόμους πού κάμνουν τήν συγκοινωνία της ἀρχαίας και νέας Ἑλλάδος: ὁ ἕνας εἶναι ἡ γραπτή παράδοσι, τὰ βιβλία τῶν σοφῶν, ὁ ἄλλος εἶναι ἡ προφορική λαϊκή παράδοσι. Ὁ ἕνας συμπληρώνει τόν ἄλλο, ὁ σοφός πού ξέρει μόνον τόν ἕνα δέν ξέρει τίποτε. Ἔτσι βλέπουμε π.χ. ὅτι ἡ νέα Ἑλληνική γλώσσα στήν προφορική της παράδοσι ἐφύλαξε λέξεις πού ἡ γραπτή μόλις τίς ἔχει σημειώσει μιὰ φορά.

Προφορικά διατήρησε ὁ λαός μας τήν περίφημη ἀκριτική ποίησι τοῦ μεσαίωνα, χίλια χρόνια τώρα, ἐνώ οἱ σοφοὶ μόλις καταδέχτηκαν νά τήν ἀναφέρουν. Και σήμερα ἀκόμη πόσοι σο-

φοὶ με ἀξιώσεις μεγάλες δέν ξέρουν τήν μεγάλη ἀξία τοῦ θαύματος αὐτοῦ.

Ἔχουμε ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες τριῶν χιλιάδων ἐτῶν ἱστορία μοναδική, με τόσα μαρτύρια, με τόσα θαύματα ἀλλά και με τόσα λάθη. Σωστό εἶναι νά τή μελετοῦμε και νά θελήσουμε νά καταλάβουμε πῶς ἔγιναν τόσα λάθη, τοῦ 1922 π.χ., ἀλλά πῶς ἔγιναν και τόσα θαύματα, ὅπως π.χ. ἡ ἐπιβίωσι της ἀκριτικής ποιήσεως ἡ ὁ ἀγῶνας τοῦ 1821. Ἔνα τεράστιο λάθος της ἱστορίας μας εἶναι ὅτι ἐξ αἰτίας, τό ξαναλέω, της διασποράς μας, ἐχωρίσθη ἡ λαϊκή ἀπό τή γραφόμενη γλώσσα και αὐτό ὠδήγησε σέ μιὰ περιφρόνησι τοῦ λαοῦ. Μόλις κατά τίς τελευταῖες δεκαετηρίδες ἀρχίζει νά γίνεται συνειδητή ἡ ἀνάγκη νά προσέξουμε τό λαό περισσότερο, νά διορθώσουμε τό λάθος τό φοβερό της ἱστορίας μας. Ὄταν ἀγαπήσουμε τό λαό και προσέξουμε τή γλώσσα του, τήν ὑγεία του, τή ζωή του, θά ἀνθήσῃ νέος πολιτισμός, τώρα μάλιστα πού θά ἐλευθερωθῇ ὄλος ὁ Ἑλληνισμός και θά ἡμπορέσῃ πιά νά συγκεντρώσῃ ὄλη του τήν προσοχή στόν παλιό γνώριμό του δρόμο, στήν ὑπηρεσία της ἀνθρωπότητος.

K. AMANTOS

ΑΠΟ ΤΗΝ ΖΩΗΝ ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΕΧΝΗΝ

ΕΝΑ ΑΙΝΙΓΜΑΤΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ

Ἔχω μπροστά μου ἀνοιχτό ἕνα μεγάλο βιβλίο, τό διαβάζω και τό ξαναδιαβάζω, τό ψάχνω σέ κάθε σελίδα του και σέ κάθε γραμμή του, κι ὁμως αἰσθάνομαι πῶς κάτι μοῦ ξεφεύγει, πῶς κάτι γλιστράει και μένει ἄπιαστο και ἀκαθόριστο, γυρίζω ἀπό τό τέλος, στήν ἀρχή κι ἀπό τήν ἀρχή στό τέλος και πάντα βλέπω πῶς εἶναι ἀνάγκη ν'ἀρθουνκι ἄλλοικοντά μου και νά σκύψουμε πολὺ στό μεγάλο αὐτό βιβλίο μήπως και μπορέσουμε και καταλάβουμε ὄλοι μαζί ὅτι δέν καταφέρνει νά συλλάβει ὁ νοῦς ἐνός ἀνθρώπου.

Ἀρχίζω ἀπό χρόνια παλιά πού τὰ ἔχει σφραγίσει πιά ἡ ψύχραιμη κρίση της ἱστορίας, προχωρῶ, ἄλλοτε ἀνεμπόδιστα και ἄλλοτε με ἀρκετή προσπάθεια, σέ γεγονότα πού δέν ὑπάρχει ἀκόμα γι' αὐτά ἕνας τελευταῖος και ὀριστικός λόγος, προχωρῶ πάντα, ἐδῶ ξεχωρίζω καθαρά τίς πράξεις τῶν ἀτόμων και τό βάρος της μοίρας πού στέκεται ἀπάνω ἀπό ἀνθρώπους κι ἀπό λαούς, ἐκεῖ μαντεύω μόνο και προσπαθῶ νά στηριχτῶ στήν πείρα τῶν ἄλλων, κ' ἐπιτέλους στέκω σέ μιάν ἀπό τίς σελίδες του πού εἶναι και σέ-